

UNADAPTED LEXICAL BORROWINGS IN AN OLD ROMANIAN TEXT

Liliana Soare, Assoc. Prof., PhD, University of Pitești

Abstract: In the present study the author undertakes a minute inventory and analysis of the lexical borrowings excerpted from “Gramatica fizicii” (The Grammar of Physics), a text translated from Italian by bishop Amphiloch of Hotin around 1790, terms that are not adapted to the system of the Romanian language. The analysis shows that these terms fall into two categories: terms unadapted to the phonetic and morphological system of the Romanian language which, although were not conserved in Romanian with their Italian or Neo-Greek etymon, have created the adequate linguistic environment for the equivalent terms subsequently borrowed from French: animoscopeo, barometrio, berilo, dragone, elasticita, eletricita, microscopion, peritoneo etc. and terms from the category of “lexical ephemerides”, foreignisms, which appear due to the scholar’s cultural connection to Italian: avrelia, canochiale, gambero, gatul mamon, oraiu, pipeltrele etc. The author also observes that all these terms were preserved in Romanian, due to their appurtenance to the category of international scientific terms.

Keywords: unadapted terms, foreignisms, Italian lexical influence, scientific terminology

1. În procesul de înnoire a limbii române prin asimilarea împrumuturilor italiene (și latino-romanice, în general) la sfârșitul secolului al XVIII-lea, activitatea episcopului Amfilohie Hotiniul ocupă un rol extrem de important. Cărturarul poate fi considerat un precursor al curentului italianizant în Moldova, reprezentat de Gh. Asachi. Contactul cultural al lui Amfilohie cu Italia (unde, în 1772, a întreprins o călătorie de studii) a avut consecințe majore pentru activitatea sa pe tărâm științific și didactic. Tradusă din italiană în jurul anului 1790¹ (ca și celelalte două texte de popularizare a științei - *De obște gheografie* și *Elementi aritmetice arătate firești*, tipărite la Iași, în 1795), *Gramatica fizicii* consemnează prezența a numeroși termeni împrumutați din această limbă², majoritatea neadaptați sistemului fonetic și morfologic al limbii române. Datorită numărului lor însemnat, textul este reprezentativ pentru influența italiană asupra limbii române.

2. Inventarul termenilor neadaptați sistemului fonetic și morfologic al limbii române se prezintă după cum urmează:

alume „alaun” (154 < it. *allume*): „Alume ori piatră acra esti o sare împietrită că să găsește în oarecare vine de a pământului în multi locuri de-a Avropii, di să scoate în mari bucăți preveditoare”.

amatista „ametist” (161 < it. *amatista*): „Amatista să apropie la giacint și esti de o floare roșietică, că este cumu-i o amestecătură de albastru și roș. Amatista esti vârtoasă și ce mai vârtoase esti mai scumpă”.

¹ v. N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962, p. 19.

² Observații valoroase privitoare la terminologia științifică vehiculată de acest text oferă N. A. Ursu, în *op. cit.*, p. 19-21, 78-79. Vezi și Liliana Soare, „Gramatica de la învățătura fizicii”. *Remarks on anatomical terminology*, în “Analele Universității din Craiova”, seria Științe filologice, Lingvistică, anul XXXIII, nr. 1-2, 2011, p. 474-480; *idem*, *Remarks on physics terminology in Amphiloch of Hotin’s Gramatica fizicii*, în “Language and Literature. European Landmarks of Identity”, Editura Universității, Pitești, nr. 8/2011, p. 135-138; *idem*, *Gramatica de la învățătura fizicii. Considerații asupra terminologiei astronomice*, în Gheorghe Chivu, Alexandru Gafton, Adina Chirilă (eds.), *Filologie și bibliologie. Studii*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2011, p. 343-349; *idem*, *Italian Lexical Borrowings with Amphiloch of Hotin*, în „Analele Universității din Craiova”, seria Științe filologice. Lingvistică, nr. 1-2/2012, p. 175-181; *idem*, *Din istoria terminologiei zoologice în limba română: Gramatica fizicii*, în „Analele Universității din Iași”, secțiunea III e, Lingvistică, tomul LIX (*In memoriam Alexandru Philippide*), 2013, p. 133-143.

animoscopeo „anemoscop” (81 < it. *anemoscopio*): „Animoscopeo esti un meșteșug cu a căruie mijlocire să văd schimbările aerii și a vântului. *Animoscopeo* va să zică «vedere vânturilor» pentru că slujește a vede dispre care parte de la orizonte suflă vântul în toate vremile”.

antimonio (155 < it. *antimonio*): „*Antimonio* este un *minerale*, că slujește la doftorii și are un gust de sare înăcrită”.

antropomorfete „antropomorf” (pl., 190 < it. *antropomorfiti*, s. m. pl., cf. ngr. *ἄνθρωπος + μορφή*): „*Antropomorfete* ori celi cu patru picioare, carele au piciorul despărțit în cinci părți, cu unghii mari ca degitele omului, fac al triilea feliu de la parte dobitoacelor cu unghii [...]”

arcipeleag (140 < it. *arcipelago*): „E sama că s-au aflat din vreme în vreme ostroave noao ieșite din mare, cumu-i un ostrov în *Arcipeleag*, alt ostrov cu foc lângă mare de la Terchira și altile întru alti locuri, după cum se văd arătate în cărțile celor ce au scris pentru aceste”.

areometrio „areometru” (81, **areometreo**, 82 < it. *areometro*): „*Areometrio* esti un meșteșug care slujește a măsură greutate osebită a udelilor. *Areometrio* va să zică «măsurarea rărimii». Dar aceasta nu măsoară la rărimă, dar greutatea udelilor”; „*Areometreo* cel mai obicinuit ori cumpăntoriul apei esti făcut de o stecă subțire în chipul unii carafe cu grumaz lung și pe grumaz scrise gradile și să pune argint-viu într-însul cât trebuiește să-l facă a înota drept cu grumazul în sus într-un vas cu apă”.

(sare) armoniaco (154 < it. *armoniaco*): „Sare *armoniaco* este o sare firească ori cu meșteșug. Ce firească să găsește în multi locuri de la Africa și în locurile celi caldi supt zona toreda și ce cu meșteșug să face în Vineție și în alti locuri”.

(Polu) Artico (147 < it. *artico*): „Numerile arătătoare de la înălțime ori de la dipărtare unui loc de la *ecfatore* spre miază-noapte merge până la 90 de gradi și al noozecile grad săvârșește supt *Polu Artico* ori de miază-noapte”.

asfalto (154 < it. *asfalto*): „*Asfalto* esti o suptstare ceroase și smoloase de floare roșietică care să găsește în lacul Sodomii ori Marea Moartă în Palistina”.

avrelio „nimfă” (197 < it. *aurelia*): „Întru a lor cea dintâi stare, cumu-s viermii și bruchii, să hrănesc de hrană vârtoasă și groasă, cumu-i de frunze și alt. Iar împrotivă de celi ce fac alti jivini în stare lor de *avrelio*, nu să hrănesc cu nimică altă fără decât în stare de gătire. Trăiesc de hrana cea mai gingașe, // cumu-i de mustul copacilor, de sângele dobitoacilor și alt.”

barometrio (80 < it. *barometro*): „*Barometrio* esti un meșteșug care slujește a socoti celi mici schimbări ori împingiri a aerii ori greutatele de la atmosfera”.

berilo „beriliu, metal dur de culoare albă” (161, **berlino**, 161 < it. *berillo*): „*Berilo* ori *berlino* este o piatră carele să apropie la fire cristalului și este de o floare verdi cam galbănă. Să găsește supt munții Taurului, în matca Efratului și în Indie”.

borace „borax” (154 < it. *borace*): „*Borace* esti o sare de minieri, de floare verdi, care să găsește într-unele vine de minieri, de aramă, de argint, de aur”.

calchidonio „calcedonie, varietate de bioxid de siliciu natural” (162, **halchidonio**, 162 < it. *calcedonio*, *chalcidonio*): „*Calchidonio* ori *halchidonio* era mai de mult căutată, ca un feliu de carbonchiu. Iar acum să pune în rândul onicilor și este foarte tare și preste tot de floare de nour deșchis”.

camleote „cameleon” (191 < it. *cameleonte*): „De acesti cu patru picioare sânt celi ce au o coadă lungă întinsă, cumu-i toate feliurile de ramuri: cocodrillii și un feliu de șerpe cu picioare – selământra, *camleote* și ramurii zburători și alti multi feliuri”

cancro (astr., 149 < it. *cancro*): „Celi doao tropice vin numite așe di pe grecie (*trepeste*), adică „întoarcire”, căci de la aceste să întoarcă soarele din călătorie sa. Unul să

cheamă *Tropicu de Cancro*, care este depărtat de la ecuator pe 23 de gradi $\frac{1}{2}$ spre polul dispre miază-noapte [...]”.

canochiale „ocean” (114 < it. *cannocchiale*): „Dar pentru ca să să ie sama la clătire planetilor, trebuie ca să aibă un *canochiale* de zece au de doasprezece palmi”.

capibara „porc-de-apă; un fel de șoarece de mărimea unui câine, cu blana bogată, ce trăiește în mlaștinile din America de Sud” (189 < it. *capibara*): v. la *rinocheronte*

carneleo „carnalit, clorură de magneziu și potasiu” (161 < it. *carnallite*³): „*Sarda* esti o piatră scumpă numită *carneleo*, din pricina floarii Sali ca de carne. Celi mai bune să găsească în Sardinie de unde prind numele lor”.

cfoemorov „cimpanzeu” (205, derivat de la *Cfoe* (Coasta de Fildeș) < fr. *Côte d’Ivoire*, it. *Costa d’Avorio*?): „Istorie de *cfoemorov* este curioasă, dar puțin obștită. Care vom zice aice după Daler⁴, carele zice că se găsească la Cfoe, Gvineea și în Agolul Etiopiei. Aravii îl cheamă satir și cred că ar fi de la un neam de om trași.”

chendro (203 < it. *centro*): „Steaua de mare. Esti un feliu de cel cu o coajă și are cinci săgeți ascuțite, care îi ies din trup, ca de la un *chendro*.”

chimic „chimist” (73, 156): „Prin mijlocire de aceasta găsească *chimicii* obiceiul de a muie și a dezlega metalurile și mineralile, sădirile și supstările dobitocești și alt. și a le aduce la a lor celi dintâi elementii”.

(cumpăna) idrostatichi (82 < it. *idrostatico*): „*Cumpăna idrostatichi* este un meșteșug foarte drept și slujește a cumpăni greutatea de țării și de moine, pentru care vom arăta când vom veni la aceasta parte de filosofie”.

dioprichi „dioptrică” (83 < ngr. *διοπτρική*): „Meșteșugurile de *dioprichi* și de toate feliurile de aceste slujesc a discoperi la fire razilor luminii care să frâng în curmezișul de multe feliuri de mijlociri. *Dioptrime*, va să zică că «să vedi în curmezișul de vreun lucru» și esti un cuvânt carele se pune la toate meșteșugurile. *Dioprichi* adică vedere făcută de una au și de mai multi stecli în chipul linteii, cum sânt telescopie, microscopie, fânare maghice, cămări întunecate și alt.”

dragone (204, *draghi*, 204 < it. *dragone*, pl. *draghi*): „Scrie Dumont cum că au văzut chipul de un *dragone* asupra porții de la cetate de Rod.”; „Pentru grifoni, finice, *draghi*, satiri, sirini, inorog, *leocorno*, fate că unii cred că să fie aceste în lume [...]”

dromedario, 192 < it. *dromedario*): „*Dromedario* are patru stomahuri”.

ecfatore (144 < it. *equatore*): „Prin închipuire, sânt atocma la acei lăcuiitori care sânt supt poli depărtați pe 90 de gradi de la *ecfatore*”; v. și la *Polu Artico* și *cancro*.

eclize „eclipsă” (sg., 114 < it. *ecclisse*, *ecclissi*): „Iată cea ce să cheamă *eclize* de Soare. Dar aceasta mai bine s-ar zice un *eclize* de Pământ decât de Soare, căci, când Luna stă împotriva de la sfera Pământului și drept împotriva Soarelui, îi lucru arătat că Pământul atunci să întunecă, iar nu Soarele”.

elasticita „elasticitate” (103 < it. *elasticità*): „Râdicare să zice și *elasticita*. Este cea oarecare prefacere, prin mijlocire de care părțile de vreo oarecare trup, în putere de la strângere care au, să îndatoresc de a schimba locul și chipul și a să prefacă iarșile în stare firească, adică își ie așezământul și chipul carele ave mai dintâi”.

elefante (190 < it. *elefante*): „Între celi cu patru picioare de la al doile feliu, ce au unghiile despărțite în două și mai multi părți, esti *elefante* au filu, că are cea/stă osebite, care despărțirile de la piciorul său să împreună unile cu altile și să acopere cu o piele preste căpușa piciorului. Și nu rămâne altă a să vede, fără decât unghiile despărțite și rătunde”.

³ E posibil ca Amfilohie să fi modelat termenul *carneleo* de la it. *carneo* sau ca acesta să reprezinte un fonetism învechit în italiană.

⁴ Probabil Albrecht von Haller (1708-1777), naturalist elvețian, unul dintre creatorii fiziologiei experimentale.

electricita „electricitate” (97, 99 < it. *elettricità*): „*Electricita* esti un feliu de putere trăgătoare, că iesi din oarecare trupuri, cumu-i din chihrimburi, din ceara de Șpagne, în sticlă și în multi alti [...]”

elioscopo „helioscop” (80, **elioscopio**, 109 < it. *elioscopio*, cf. ngr. *ἡλιοσκόπιον*): „*Elioscopo* esti un feliu de telescopo izvodit ca să să ie sama la trupul soarelui fără de a să vătămă ochiul de razile soarelui. *Elioscopo* va să zică «vedere soarelui»”; „Cine va să vadă să să grijască de un *elioscopio* de zeci au doasprezeci palmi de lung și, cu o sticlă afumată, unde pune ochiul va vede singur și va cunoaște minune ce să vede”.

elitico (111 < it. *ellitico*): „Chipul ceriului de la Lună ori a sferii esti *elitico*, adică lungăreț în chipul oului [...]”

eolipilo⁵ (81, **eolipile**, 81 < lat. *aeolipila*, fr. *éolypile*): „*Eolipilo* esti izvodit pentru ca să vadă la fire și putere aerii închisă și rărită, care iesi cu un trăsnet asemenea celui la fulgere și de tunete. *Eolipile* va să zică «porțile de Eolu», dumnezeul vânturilor, și este un globușor mic de aramă dișert, că are grumaz micușor cu o micușoară bortă de-asupra”.

epacta (111 < it. *pacta*): „Că căutătorii anilor fac *epacta* și, după cum clătire Lunii împregiurul osiei sali face într-o aceeași vreme împregiurul Pământului, de-ar fi lăcuitori în Lună, ar ave zilele lor firește într-un chip cu lunile lor”.

ermafroditi „hermafrodiți” (pl., 203 < it. pl. *ermafroditi*): „Socotesc unii din cunoscătorii firii că gamberii să fie *ermafroditi*, dar alții cugetă că să numără până în 30 de feliuri de gamberi, care toți sânt coperiți de coaje și toți au numile lor osebite.”

etera (108 < it. *etera*): „Cuvântul *uranologhie* esti grecesc, că va să zică „vorbiere pentru ceriuri”. Că sânt locuri au câmpuri de *etera*, adică locul cel mai presus de atmosfera, ce împrejoară pe de-asupra undi stau toate trupurile celi luminoase [...]”

fosforos (188 < ngr. *φώσφορος*): „Când urina dospește, lămurește o materie luminoasă, chemată *fosforos*. Că esti uneori vârtoasă, uneori moale.”

furmi urus „urs furnicar” (190 < pos. fr. *ours fourmier*, it. *orso formigaro*): „La acești feliuri de jivini cu patru picioare să pot ajunge și alt feliu de jivini cu altă orânduială, cumu-s dobitoacile vivipare, că au bot lung cu rât și picioarele dispărțite în degite și are dinți, ca ariciul și multi feliuri de altile, cumu-i cârțița și ariciul alb de la India. Altile, care au botul nu pre lung și picioarele dispărțite în degite mari și mici, cumu-i *furmi urus* și *tamaiduagu* de la brasilieni și alt.”

gamberiu „crevete” (202, **gambero**, 203 < it. *gamberio*): „Unii de acești pești au multi părți alese, cumu-s capete, picioare, clește și alt., care stau afară de coajă au coperemânt, cum sânt feliul de raci de mare, că să zic *gamberiu*.”; „Esti asemenea ca *gambero*.”

gatul mamon „specie de maimuță” (probabil cercopitec) (190 < it. *gatto mammon*): „Între acesta parte să pot număra urang-utang ori omul sălbatic, și cacfi ori cai de la Brasile și *gatul mamon* ori moimițe de alti țări”.

hilos „chil” (175, **hilo**, 181, **hirus**, 182 < it. *chilo*, *chilos*): „Celi moi părți a trupurilor omenești sânt: *hilos*, sângele, știupitu, fierea, laptile, apa, sperma, mustu de carne, urina, flegma, zăru și lacrimile”; „Iar deșertările vin mai mari și mai mici când la vâna deșertă aduce la inimă sânge de rămas și plin de *hilo*, care, cu aceasta iarșile amestecându-se, îl face a intra în urechiuța dreaptă a inimii, de unde să poartă în vintricelul drept”; „Deci nu trebuie a să minuna de este adunare de o putere așe mare să fie vrednică de a râșni și a preface așe în puțină vreme bucatile celi mai vârtoase, încă și oasile, într-o suptstare de udeală să cheamă *hirus*”.

⁵ Primul dispozitiv ce poate fi asimilat unei turbine cu abur, inventat de Heron din Alexandria (cc. 10-70 e.n.), matematician, inginer și enciclopedist grec.

idraulica (165 < it. *idraulica*): „Cuvântul *idraulica* va să zică «meșteșugul de a face machine de apă», cum sânt fântânile, că fac săltare apile cu meșteșug și alt.”

idrostatica (165 < it. *idrostatica*): „Cuvântul *idrostatica* va să zică «învățătură pentru cumpenire apii și a udelilor»”.

igroscop „higroscop” (82 < it. *igroscopio*): „*Igroscop* este un meșteșug cu carile să hotărăște uscăciune ori umedire aerii și să face în multi feliuri”.

iho „ecou” (96 < ngr. ἦχώ): „*Iho* adică întoarcere nu este altă fără decât întoarcere sunetului pricinuit din mijlocirea baterii și la curgire udelilor ori valuri de sunete asupra feții de la vreo oarecare poprire tare.”

ipotesis (78, 107 < lat. *hypothesis*, ngr. ὑπόθεσις): „Filosofii într-acești zile au puțină socoteală pentru *ipotesis*.”; „aceasta *ipotesis*.”

leocorno „licorn, inorog” (204 < it., fr. *licorne*): v. la *dragone*

lince „linx” (190 < it. *lince*): „Între aceste de patru picioare, de feliul mâților, să numără: leul, tigrul, pardosul și pantera, adică răs-bărbat și femeie-leu, pardosul *lince*, mîța sălbatică și ursul”.

linee (88 < it. *linea*): „O *linee* este un trup ca să pare că nu are lărgime și grosime, dar numai lungime”.

machina (83 < it. *macchina*): „La *machina* pnevmatică să cheamă trumba aerii”.

membro (203 < it. *membro*): „Să socotește că o mână ori picior, de se va tâmpla să fie rupt au tăiet, în grabă îl face iar. Niciun dobitoc n-are această putere, lipsindu-se de un *membro*, ca să-l poată iarșile face.”

mercurio (156 < it. *mercurio*): „Trupurile carile prin toate alegirile să caută într-acești feliu sint în număr de șesi, adică: aurul, plumbul, argintul, arama, fierul, cositoriul. Chimicii pun și argintul viu, că-l numesc *mercurio*, dar, măcar că să agiunge, acesta este un feliu osebit”.

metalo (158 < it. *metallo*): „Arama esti un *metalo* care are aceste apropieri au caractere.”

metamorfosi (197 < it. *metamorfosi*): „La *metamorfosi* adică schimbare de trup încă esti un lucru mult curioz. Cum esti brucu, că din vierme să face flutur și din flutur să face vierme”.

microscop (80, **microscopio**, 198, **microscopion**, 193, **microscopeon**, 171 < it. *microscopio*, lat. *microscopium*, ngr. μικροσκόπιον): „*Microscop* au fost izvodit pentru ca să mărească și să dea văzute lucrurile cele mult mici, că fără de acest meșteșug nu s-ar pute vede. *Microscop* este cuvânt grecesc, că va să zică «vedere mică»”; „Cu mijlocire de *microscopio* s-au descoperit că celi de multi feliuri de vâpseli a bruchilor și alt. să trag de la oarecare peni subțiri și gingașe, carele sânt prinse pre trupul lor una după alta și cu orânduială minunată”; „O pană este o facere minunată când să caută cu *microscopion*”; „O simțire așe deosebită, căutând la facire viețuitoarilor ori a sădirilor, au ieșit de la *microscopeon*”.

minerale (155 < it. *minerale*): v. la *antimonio*

onice „onix” (161 < it. *onice*): „*Onice* este o piatră cam priveditoare și să alege cu acel nume pentru ce floare sa și a sa apă să apropie mult la unghie degitilor”.

oraiu⁶ (84 < eng. *orrery*): „*Oraiu* este un meșteșug de a vede clătirile trupurilor cerești, carele îmblă împregiurul Soarelui. Și aceasta esti o frumoasă machină de a să face, care arată toate ivirile într-un chip adevărat. Pentru oraiu să să vadă în cartea Tomi Heat”.

⁶ Planetariu mecanic asemănător unui ceas care, în loc de ore și minute, arată mersul planetelor în jurul Soarelui. Inventat și construit în 1705 de către englezul George Graham, planetariul a fost duplicat de John Rowley pentru Charles Boyle, al patrulea conte de Orrery, al cărui titlu nobiliar a ajuns să desemneze acest tip de instrument.

orizonte (128, 144 < it. *orizzonte*): „[...] și nici nu s-ar pute vede soarile măcar cât de puțin supt *orizonte*, după cum în toate zilele prin trecire de vreo câteva minute să vedi”; v. și la *animoscopeo*

orpimento „sulfură naturală de arsen, auripigment” (154 < it. *orpimento*): „Arsenicu este o suptstare că cuprinde multă pucioasă și vreunile din părți de sare are putere de-a săca și esti de trii feliuri: alb, numit arsenic, galbăn, numit *orpimento* și roșu, numit sandraca ori chinăvariu”.

ostriche „scoică” (203 < it. *ostrica*, pl. *ostriche*): „*Ostriche* să gădesc de trii și patru palme de mari în părțile de cielanți”.

otica (151 < it. *ottica*): „Vezi carte a trie de la *Otica* lui Nefton”.

ovest (129 < it. *ovest*): „Că de obște să face în Ochianu Atlanticu și în Marea ce Mare de la sud, care suflă neîncetat spre *ovest*”.

parenhima „parenchim” (171 < it. *parenchima*): „Aera și parte mustului, suindu-se prin țevile care le are însuși, să trage printr-acești vasi în beșicușile de la *parenhima*, adică de la suptstare din lăuntru a lemnului și să împarte într-acest feliu prin toate părțile de la sădire au de la copaci”.

pericardio (178 < it. *pericardio*): „Membrană să cheamă și pielea din afară, care copere tot trupul, meningile criierilor, pleura peptului, *pericardio*, care învălește inima, *perioestio*, care acopere oasele și cămeșa ori învălitoarea vasilor, cum sânt a stomahului, de la beșică, de la vine, de la arterie, de la coapse, de la poame și alt. care sânt de diosebite feliuri”.

perioestio (178 < it. *perioestio*): v. la *pericardio*

peritoneo (182 < it. *peritoneo*): „Al patrule este îndoire de obște și din afară de tot stomahul și esti ținere de *peritoneo*, adică membrana ce ține // celi din lăuntru”.

perpendicolare (81 < it. *perpendicolare*): „Dar, după cum la osebire cea mai știută de la înălțime *perpendicolare* adică drept în gios, nu esti întru aceasta țevie decât de trii unghii”.

petrolio „rocă sedimentară lichidă, uleioasă, formată dintr-un amestec de hidrocarburi și alți compuși organici” (154 < it. *petrolio*): „*Petrolio* ori unt de piatră este de o fire de pucioasă și asudă în parte didisupt de pică și să pare că ar fi niște unt de smoală, că focurile celi din pământ ar fi scoțând afară. În Italie să găsește, în Sițilie”.

pipeltrelu „liliac” (191 < it. *pipistrello*): „Celi cu patru picioare ce să zic zburătoare, cu botul scurt și cu picioarele dispărțite în degite, cumu-i *pipeltrelu*, că esti de o deosebită mărime și chip”.

porosita „porozitate” (124 < it. *porosità*): „Prevăzută este din pricina de a sa ce mare *porosita* adică a porilor cei dinlăuntru a aerii fiind mult mari și mult largi”.

punt (141, 144 < it. *punto*): „Acest cap al acului arată polul dispre miazinoapte, adică întoarcire dispre miazinoapte și *puntul* au locul ce stă drept arată polul dispre miazinoapte, care va să zică iarșile întoarcere dispre miazinoapte”.

recipienti (83, *recipiente*, 84 < it. *recipiente*, pl. *recipienti*): „Să să puie în *recipienti* o beșică dișartă legată pre la grumazi și apoi să să tragă aera toată [...]”

rinoceronte (190, *rinoceronti*, 191 < it. *rinoceronte*, cf. ngr. *ρῖνóκερως*): „Iarișile unile au unghiile despicate la picior, dispărțite în patru părți, care să pare că nu rumeșă, cumu-i *rinoceronte*, ipopotamu, *trapierota*, *capibara* de la Brasile și alt.”; „A lor mărime, pentru care iarșile sânt nesăvârșite gradi. Celi mai mari sânt: elefante au fili și *rinoceronti*”.

sarda „sardonix” (161 < it. *sarda*), v. la *carneleo*

satelite (106 < it. *satellite*): „*Satelite* este un nume al romanilor celor vechi, că va să zică un străjeriu au a unui boieriu au a unui prințipi, a cui slujbă are de a apăra pre stăpânul său. Deci astronomii au numit prin metaforă a chema Luna, care este în tovărășie cu a sa planetă întru toate întoarcerile sale împregiurul Soarelui”.

second (93 < it. *secondo*): „[...] că trece lumina în fieștecare *second*, adică într-una din al șesizecile parte de un minut [...]”

selce „silice” (160 < it. *selice, selce*): „*Selce* esti o suptstare foarte vârtoasă, făcută de particeli strălucitoare de năsip, unite tare într-un // loc și întărită, care este vrednică de a să topi. Cu această suptstare să face stecla”.

soma „masă” (92 < it. *somma*): „Iar socotindu-se că un trup să aibă doao părți de materie și șesi gradi de repegiune, altul să aibă patru părți de materie și zece gradi de repegiune, atunce la *soma* clătirii celui dintâi va fi la asemănare somii clătirii celui de al doile, cumu-i doisprezeci al patruzecile”.

tamaiduagu „Tamandua, specie de furnicar mic din America de Sud” (190 < pos. fr. *Tamandou à quatre doigts*⁷); v. la *furmi urus*

telescopio (113, **telescopio**, 114, **tiliscopio**, 79, **tiliscopio**, 112 < it. *telescopio*, cf. ngr. *τηλεσκόπιον*): „Să descopăr acesti luni cu agiutoriul de un *telescopio* și mai întâi de a fi obicinuit telescopiu, acesti luni era necunoscute la cei de demult.”; „[...] și un *telescopeo* de cinci au șesi palmi, că întru adivăr să vedi o frumoasă descoperire.”; „*Tiliscopio* este un cuvânt grecesc, că va să zică «vedere diparte» [...]”; „Luna, văzându-se cu mijlocire de un bun *tillescopeo*, să pare nu numai rătundă [...]”

tillescopeo diotrico „dioptric” (79 < ngr. *διοπτρικός*): „*Tillescopeo diotrico* aduce lucrul său în putere de la frângere ori plecare razelor”.

tillescopeo catidiotrico „catadioptric” (79 < ngr. *καταδιοπτρικός*): „*Tillescopeo catidiotrico* care aduce numai prin lovire și prin frângire.”

termometrio (82, **termimetro**, 82 < it. *termometro*): „*Termometrio* slujește a măsura gradile căldurii și a răcelii aerii. *Termimetro* va să zică «măsura căldurii»”.

topazio (161 < it. *topazio*): „*Topazio* este o piatră scumpă, carile să caută ca ce mai frumoasă de toate câte sânt de floare aurului”.

trapierota „tapir” (189 < it. *tapiro*, pos. fr. *tapyire-été*⁸, cf. port. *tapirete*): v. la *rinocheronte*

triangolu (109 < it. *triangolo*): „[...] să să puie o hârtie ori o tablă în care, încrucișându-se razile soarelui prin steclă, vor arăta în tablă chipul soarelui și atocmând *triangolu* [...]”.

tubu torrecialiano „tubul lui Torricelli”⁹ (80 < it. *tubo torricelliano*): „Celi mai de obște barometri să cheamă *tubu torreciliano*, de la numele celui frumos om italian, că l-au izvodit [...]”

umore (188 < it. *umore*): „*Umore* apos a ochilor să osebește de la sânge și de la arterie în vasele însuși a ochilor. *Umore* de cristal și steclos sânt fără de asemănare, numite într-acei felii, pentru ce că stă într-un număr nesăvârșit de micușoare vase pline de curgeri, carele să împrejoară, și, pentru că să privedi printr-însele, nu s-au dat nume de cristal.”

unicorno (203 < it. *unicorno*): „Să găsească multi alti felii de ghioci, cumu-i paingul de mare, mitra, arpa, dinte de arap, *unicorno*, porpora, trâmbița [...]”.

urang-utang (190, 205 < fr. *orang-outan*, it. *orangutano*): „Între acesti începătoare sânt feliurile de mognițe (și *urang-utang* și cfoemorov) asupra pământului.”

zafiro „safir” (161, **zanfiro**, 161 < it. *zaffiro*): „*Zafiro* ori *zanfiro*, numit așe de la cuvânt evreesc. Este o piatră scumpă de un albastru deschis ori ca ceriul și să găsește în multi locuri la Indie”.

⁷ Termenul a fost pus în circulație prin intermediul portughezei (*tamandua*), care l-a preluat din limba tupi, vorbită de băștinașii din Brazilia (*taly* „furnică” + *monduar* „vânător”).

⁸Fonetism atestat la 1614, conform *Le Trésor de la Langue Française Informatisé* (<http://atilf.atilf.fr/dendien/scripts/tlfiv5/visusel.exe?48;s=3225412890;r=4;nat=;sol=0;>).

⁹ Primul barometru cu mercur.

zoofiti (204 < it. *zoofito*, pl. *zoofiti*, lat. *zoophyta*, fr. *zoophyte*, cf. ngr. ζωόφυτον): „Așe sânt acești feliori de jivini, că le numesc încă și *zoofiti*, adică dobitoac.”

3. În afară de câțiva termeni explicabili printr-un etimon: neogrecesc: *dioptichi*, *fosforos*, *iho*, *ipotesis*, *microscopion/microscopeon*, latino-romanice: *eolipilo*, *furmi urus*, *trapierota*, *urang-utang*, ori chiar englezesc: *oraiu* (cel mai probabil împrumut indirect), majoritatea termenilor inventariați sunt de origine italiană.

Variantele fonetice reflectă tratamente fonetice caracteristice limbii italiene: omiterea lui *h*- în poziție prevocalică, după scrierea și pronunțarea din limba italiană, în cuvinte adaptate ulterior cu *h* (conform scrierii din franceză și scrierii și pronunțării din latină): *elioscopio*, *ermafroditi*, *idraulica*, *idrostatica*, *igroscopio* etc.; grupurile consonantice *ct*, *pt* apar reduse în comparație cu aspectul latin-francez al variantelor impuse în limba literară: *artico*, *electricita*, *elitico*, *punt*; digraful *qu* apare sub forma (veche) *cf*, datorată pronunțării din neogreacă: *ecfatore*. Un fonetism italian apare și în cazul lui *arcipeleag*, pe baza corespondenței *h* – *č*.

Variantele morfologice inventariate prezintă finală vocalică sau semivocalică la majoritatea substantivelor masculine și neutre. Evoluția ulterioară a acestor forme ne arată că această terminație: a) fie a fost eliminată sau redusă sub influența etimonului francez, substantivele în cauză primind finală consonantică ori *-u* vocalic și încadrându-se la declinarea a II-a: *animosopeo*, *areometrio*, *artico*, *asfalto*, *barometrio*, *dromedario*, *elioscopio* / *elioscopio*, *igroscopio*, *membro*, *mercurio*, *metalo*, *micrometrio*, *microscopio*, *pericardio*, *perioștio*, *telescopeo* / *telescopio* / *telescopio* / *telescopio*, *termometrio*, *topazio*, *unicorno*, *zafiro* / *zanfiro* etc.; b) fie a fost adaptată fonetic prin dezvoltarea unui *-u* semivocalic și încadrarea în aceeași declinare după forma din latină: *antimonio*, *peritoneo* etc. Prin reducerea finalei *-e* (după model francez, dar, uneori, și al unor limbi neromane), unele substantive sau adjective trec de la declinarea a III-a la declinarea a II-a: *borace*, *dragone*, *elefante*, *lince*, *onice*, *orizonte*, *perpendicularare*, *recipiente*, *rinoceronte*, *satelite*, *selce* etc. Adaptarea substantivelor italiene terminate în *-a* este mai dificilă. Lexemele excerptate învederează opțiunea cărturarului moldovean pentru transpunerea tipului italian: *elasticita*, *electricita*, *porosita*, deși exista în limbă modelul moștenit *-(ă)tate*, după care au fost adaptate și neologismele respective. Sporadic, substantivele neologice terminate în *-tor* prezintă, în scrisul latiniștilor și al italieniștilor, varianta în *-tore*, după cum vedem și în textul cărturarului moldovean: *ecfatore*. Unele substantive nume de profesioni au avut forme diferite de cele care s-au impus ulterior în uzul limbii literare, forme explicabile, în cazul nostru, prin influența limbii italiene: *chimic* „chimist”.

Există și câțiva termeni din categoria „efemeridelor lexicale”, xenisme, datorate contactului învățatului cu italiana: *avrelio*, *canochiale*, *furmi urus*, *gamberiu* / *gambero*, *gatul mamon*, *oraiu*, *pipeltrelu*, *tamaiduagu*.

M. Z. Mocanu observa că variantele etimologice italiene prezintă o importanță specială pentru studiul influenței limbii italiene asupra limbii române, din cel puțin trei motive: în primul rând, ilustrează complexul proces de adaptare fonetică și morfologică a neologismelor latino-romane la sistemul limbii române și rolul îndeplinit de formele italiene, paralel cu cele latine, în asimilarea ulterioară a elementelor franceze; în al doilea rând, pune în evidență principalele momente în care se apelează mai des la limba italiană pentru înnoirea lexicului literar românesc (prima etapă o constituie sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, când pătrund elemente italiene care nu au însă rezultate semnificative în procesul de îmbogățire lexicală, a doua etapă o constituie sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, când pătrund masiv termeni de origine italiană în special în stilul științific, iar a treia etapă, de la mijlocul veacului al XIX-lea, datorită tendințelor italianizante ale unor oameni de cultură, marchează pătrunderea a numeroase elemente lexicale ce demonstrează opțiunea fermă pentru variantele din italiană);

în al treilea rând, studierea variantelor etimologice italiene, prin circulația lor anterioară ori simultană cu variante determinate de latină ori franceză, arată contribuția acestora la crearea unui cadru socio-lingvistic propice introducerii unui număr impresionant de neologisme latino-romanice și, în consecință, la modernizarea lexicului literar românesc¹⁰.

4. Aspectul termenilor excerptați se datorează influenței directe a presiunii pe care o exercită textul italian asupra cărturarului moldovean, fiind ilustrativ pentru dificultățile legate de aspectele diverse ale adaptării fonetice și morfologice, precum și pentru sistemul specific de adaptare. Preferința lui Amfilohie pentru împrumutul italian direct apare ca un lucru firesc în contextul conștientizării pauperității limbii române a perioadei și a necesității îmbogățirii lexicale prin apelul la alte limbi moderne de cultură, dar poate reprezenta și o chestiune de opțiune, relevantă pentru atitudinea culturală a acestuia. Este indubital că, în plin proces de modernizare a limbii române și a formării limbajelor de specialitate, formele italiene au constituit un model de adaptare în română a cuvintelor respective de proveniență latină și/sau franceză. Trebuie remarcat faptul că majoritatea covârșitoare a acestor împrumuturi și-au dovedit utilitatea și viabilitatea, supraviețuind perioadei de profunde transformări lexicale ale limbii în perioada imediat următoare, dat fiind caracterul lor de termeni științifici internaționali. Pe lângă aceste împrumuturi, mai există o serie redusă de neologisme care reprezintă apariții efemere, cu atestări singulare, datorate contactului personal al cărturarului cu limba italiană.

Izvoare

Amfilohie Hotiniul, *Gramatica de la învățătura fizicii* (1796), redactor responsabil L. S. Dergaciova, prefață de A. I. Babii și Șt. Lupan, glosar de Șt. Lupan, note de A. I. Babii, Chișinău, Editura Știința, 1990, 216 pagini

Bibliografie

M. Z. Mocanu, *Influența italiană asupra limbii române*, Pitești, Editura Paralela 45, 2006

N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, Editura științifică, 1962

¹⁰ M. Z. Mocanu, *Influența italiană asupra limbii române*, Pitești, Editura Paralela 45, 2006, p. 136.